

Et dødelig spill mellom jøder og Statspolitiet

Det var et spill som pågikk med jøder og helsepersonale på den ene side og nazimyndighetene med Statspolitiet på den annen – et spill der det var store muligheter for å bli drept om jødene ble tatt. I dette spillet kan det i ettertid synes som om Statspolitiet ikke hadde forutsett at en del jøder valgte å bli innlagt som pasienter i sykehus. Da politiet ble kjent med slike innleggelser, kom de med sine mottrekk i form av ordre til sykehusene og enkelte aksjoner for å forsøke å hente jødiske pasienter ut av sykehus.

Ved den første store aksjonen 26. oktober 1942 skulle alle mannlige jøder over 15 år anholdes. Det ble foretatt arrestasjoner over store deler av landet, men flest i Oslo der de fleste jødene i Norge var bosatt. Til sammen var det likevel bare om lag halvparten av de jødiske mennene i Oslo som ble tatt.¹⁸ Dette skyldtes at mange hadde ant at det kunne komme en storaksjon og var gått i dekning. Om politiet i det hele tatt traff noen i familien hjemme, fikk de gjerne bare oppgitt at mannen var bortreist noen dager. En del politifolk fikk også opplyst at mannen var innlagt i sykehus. Andre jødiske menn lå syke hjemme og politiet lot da ofte være å ta dem med seg.

Sykehus har lenge vært ansett som et trygt sted der leger hadde taushetsplikt om pasientenes tilstand og der myndigheter kviet seg for å anholde og hente ut pasienter. Dette kan være noe av bakgrunnen for at så mange jøder valgte å bli innlagt i sykehus da de var utsatt for å bli tatt ved nazimyndighetenes aksjoner. De kan ha valgt å oppsøke lege for å bli innlagt fordi de ikke så muligheter for å gå i dekning før eventuell flukt fra landet. Alternativt kan det tenkes at noen jøder anså sykehus som tryggere enn å gå i dekning i private hjem der de gjerne ikke kjente familiene på forhold.¹⁹

Det var hektiske dager for Statspolitiet. Det kan synes som om det gikk noen dager før ledelsen fikk oversikt over opplysningene de hadde om dem som fortsatt var på frifot. Statspolitiet må likevel ha merket seg at det for

¹⁸ Bruland (2017), s. 252

¹⁹ Levin (2020), s. 95

en del av mennene som ikke ble påtruffet hjemme, ble opplyst at de var innlagt i sykehus eller lå syke hjemme.

Etter kort tid viste det seg at Statspolitiet ofte ikke tok hensyn til mulige rettigheter som pasient. Det var tilfeller der politiet opptrådte brutalt ved å hente ut jødiske pasienter fra sykehus. Det viste seg likevel at Statspolitiet, og trolig også enkelte politimenn, en tid nølte med å gripe inn overfor pasienter som var innlagt i sykehus eller som stilte med legeattest på at de var syke. En annen grunn til at jøder fikk bli liggende en tid i sykehus, kan være at Statspolitiet antok at det ville medføre mye arbeid og praktiske problemer å arrestere, frakte og ta hånd om dem. Så lenge legene påsto at pasientene virkelig var syke, var det vanskelig for politiet å vurdere hvem som var virkelige pasienter og hvem som kunne anholdes. Slik nøling kan ha vært tilstrekkelig til at en del jøder fikk tid til å områ seg i den dramatiske situasjonen og få bistand til å rømme fra landet.

Statspolitiets tiltak overfor «syke» jøder

Noen dager etter den første aksjonen den 26. oktober iverksatte Statspolitiet en del tiltak for å sikre seg kontrollen med de jødiske mennene som var innlagt i sykehus. Dette gjaldt særlig sykehus i Oslo-området. Tidligere i 1942 hadde Statspolitiet fått tilsatt sin egen lege, Hans Eng (1907–1995). Han ble nå koblet inn i arbeidet med å sikre myndighetene kontroll med «syke» jøder.

Statspolitiets første tiltak overfor jødiske pasienter var å utarbeide et eget skjema: *Legeerklæring for syke jøder*. Skjemaene ble tidlig i november spredd til sykehus der politiet var blitt kjent med at jødiske menn var innlagt. De ansvarlige legene måtte fylle ut erklæringen og straks returnere den til Statspolitiet. Her måtte legen svare på en rekke spørsmål om pasienten. Foruten opplysninger om diagnose, skulle det opplyses om hvor lang tid sykdommen ville ta og hvor lenge sykehusoppholdet ville vare. De fleste spørsmålene var nøytralt utformet i forhold til eventuell mistanke om at innleggelsene inngikk i en plan om videre flukt. Et siste spørsmål om eventuell overdrivelse eller simulering antyder imidlertid en mistanke om at sykehusinnleggelse kunne inngå i fluktplan.

Det var strengt forbud mot å hjelpe jøder i å flykte, og generelt var det en alvorlig sak å gi gale opplysninger til politiet. Dermed kunne erklæringen også bidra til å ansvarliggjøre legene som skulle fylle den ut og kanskje til at de følte seg presset til å samarbeide med Statspolitiet. Skjemaet fungerte trolig også som advarsel, både i form av trussel og varsel, til sykehusleger og deres jødiske «pasienter» i tilfeller der innleggelsene inngikk i organiserte fluktplaner. Det var på den ene side en klar beskjed om at Statspolitiet hadde

mistanker om hva som foregikk og at en måtte regne med at politiet ville følge opp med ytterligere tiltak. På den annen side fungerte skjemaet trolig som et signal til leger som aktivt medvirket til å få friske jøder innlagt som pasienter. De kunne nå orientere sine pasienter om at skjema ble utfylt og sendt Statspolitiet.

Jeg har klart å identifisere 43 utfylte *Legeerklæring for syke jøder* som er returnert til Statspolitiet.²⁰ 34 av dem er datert i dagene 9. til 13. november 1942, og sju i perioden 14. til 29. november. Dessuten er to skjemaer uten oppgitt dato. Alle disse skjemaene er utfylt for mannlige pasienter. Dette er da også naturlig idet de var ment for jødiske pasienter som var innlagt ved aksjonen mot jødiske menn 26. oktober 1942. Noen skjemaer ble ikke utfylt fordi pasienten allerede var hentet av Statspolitiet for deportasjon. Dette gjaldt f.eks. for Rubin Pinkowitz (1889–1942) som var innlagt ved Lovisenberg sykehus. Skjemaet ble returnert 26.11.1942 med påskrift av fungerende overlege Johan Friis (1905–1984): «*Tilbakesendes Statspolitiet idet man henviser til at patienten i går ble avhentet av konst. P. Warendorph, tiltrods for avdelingens protest*».²¹

Foruten skjema for én pasient ved sykehuset i Tønsberg, gjelder alle erklæringene for pasienter i Oslo-området. Sju av jødene lå syke hjemme, de øvrige lå i sykehus i Oslo-området. Hele 21 av skjemaene ble utfylt for jødiske pasienter ved Ullevål sykehus, fem ved Rikshospitalet, tre ved Vor Frue Hospital, mens det ble returnert utfylt legeerklæring for én jødisk pasient ved hvert av disse sykehusene: Diakonhjemmet, Dikemark, Lovisenberg, Oslo sanitetsforenings revmatismesykehus, Prinds Christian August Minde og Wergelandsveien klinikk.

Statspolitiets hensikt med dette skjemaet var selvsagt å sikre best mulig kontroll med jødiske pasienter for å hindre at de slapp unna ved aksjonene. I så måte var resultatene ikke entydig positive for politiet. Av de 43 jødiske pasientene som det ble fylt ut legeerklæringer for, klarte 24, drøyt halvparten, å rømme til Sverige. Videre var det to som ble hentet fra sykesenga, men som tilbrakte resten av krigsårene i Statspolitiets interneringsleir Berg fordi de var gift med ikke-jødiske kvinner. To fikk bli liggende i sykehus gjennom aksjonene og overlevde krigen uten å bli arrestert, tre døde i sykehus og 12 ble hentet ut av sykesenga, deportert og drept.

Oppsummeringen av de mottatte legeerklæringene for drøyt 40 «syke jøder» kan ha bidratt til at Statspolitiet innså at de inntil videre måtte la en

20 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 3–7 spredt i aktuelle saksmapper og i Ga 15 mp «Sikring av jødiske pasienter». Det er mulig at enkelte skjemaer er oversatt eller er gått tapt. Mendelsohn (1986), s. 118f oppgir antall utfylte skjemaer til 37 basert på antallet syke jøder oppført på ei liste som Mendelsohn antar er basert på opplysninger fra skjemaene.

21 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 5, sak 301; se Levin (2020) for mer omtale av Rubin Pinkowitz

del av dem bli liggende i sykehus. Dette måtte imidlertid skje på bestemte betingelser. Den 19. november 1942 sendte Statspolitiet et rundskriv om dette til 14 sykehus på Østlandet. Foruten Drammen sykehus og Vestfold fylkessykehus i Tønsberg gikk rundskrivet til de fleste sykehusene i Oslo-området. Skrivet med tittelen *Om sikring av jødiske pasienter* var kortfattet:

«Da det ved sjukehusene for tiden oppholder seg en del jødiske pasienter som ved utskrivningen fra sjukehusene vil bli undergitt sikringsforføining, bes Statspolitiet Oslo og Akeravdelingen, tlf. 20615 varslet seinest dagen før pasienten utskrives. / Sjukehusene bes være behjelpelig med å påse at disse pasienter ikke rømmer og anmodes om å holle pasientenes private tøy innlåst inntil Statspolitiet avhenter vedkommende. / Foranstående gjelder ikke for pasienter som er over 65 år.»²²

Statspolitiet stilte i rundskrivet to krav til sykehusene: politiet skulle varsles «seinest dagen før pasienten utskrives» og sykehuset skulle «holle pasientenes private tøy innlåst». Hensikten kom klart fram når sykehusene ble bedt om å passe på at pasientene ikke rømte. På dette tidspunktet hadde nemlig Statspolitiet ikke bare erfart at en del jøder var innlagt i sykehus, men også at mange av dem allerede var rømt.

Kravet om at pasientenes eget tøy skulle holdes innelåst, skapte en del praktiske problem for pasienter som planla å flykte. Det synes som om dette stort sett ble løst ved at medhjelpere utenfor sykehusene måtte ha med seg klær.²³ I rundskrivet ble sykehusene bedt om å samarbeide for å hindre at jødiske pasienter rømte. Alle var ikke like samarbeidsvillige. Etter at to pasienter var rømt fra samme avdeling ved Ullevål sykehus i løpet av få dager i desember 1942, ble oversøster ved kirurgisk avdeling, Marie Rødberg (1889–1972), avhørt av Statspolitiet.²⁴ Om pasientenes tøy opplyste hun at de fulgte det som framgikk av rundskrivet ved at «tøyet til passientene var innlåst i spesielle kott. De som hadde nøkkler til tøyskapet hadde fått beskjed om ikke å levere ut tøy til jøder uten etter nærmere ordre». Derimot var hun ikke like innstilt på å følge opp punktet om å samarbeide i å hindre flukt. Politimannen skrev i sin rapport etter besøket at: «Oversøsteren framhevet tydelig at sykehuset ikke var noe fengsel, og at passientene gikk fritt omkring».

Denne siste uttalelsen ligner på hva overlege Rolf Hatlehol (1886–1961) på samme tid sa i et tilsvarende avhør. Han mente at han ikke kunne «legges noe til last for det inntrufne, nemlig at jøden rømte fra sykehuset. Sykehuset er et fritt sted og ikke noe fengsel.»²⁵ Likheten i argumentasjon og ordbruk kan

22 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp: «Sikring av jødiske pasienter»

23 Se omtale av hvordan dette ble løst i Bruland 2017, s. 422

24 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp. Sikring av jødiske pasienter, politirapport 22.12.1942

25 Ibid., politirapport 11.1.1943 om rømt pasient Frithjof Prager (1878–1946). Rolf Hatlehol var overlege ved Ullevål sykehus, men var tilkalt til Vor Frue Hospital for å vurdere pasienten.

tyde på at rundskrivet fra Statspolitiet var blitt diskutert i sykehusmiljøet og at noen ikke uten videre var innstilt på å følge alle påbud fra myndighetene når det gjaldt jødiske «pasienter».

Ifølge rundskrivet skulle kravene til sykehusene bare gjelde for jøder inntil 65 års alder. Dette hadde sin bakgrunn i at aksjonen mot jødiske menn den 26. oktober ikke omfattet menn over 65 år. Foruten at deres tøy ikke måtte være innelåst, behøvde heller ikke sykehuset å varsle Statspolitiet når disse ble utskrevet. Dette unntaket for menn over 65 år gjaldt per 19. november. Det er imidlertid uklart om statspolitiet hadde opphevet det før den 26. november, da den neste store aksjonen ble iverksatt. Da gjaldt nemlig ingen aldersgrense for hvem som kunne arresteres for deportasjon samme dag.

I Statspolitiets rundskriv av 19. november 1942 ble det tatt for gitt at sykehusene hadde oversikt over hvem av pasientene som var jøder og som dermed skulle omfattes av bestemmelsene i rundskrivet. Så enkelt var det imidlertid ikke. Allerede neste dag, den 20. november, skrev overlegen ved Aker sykehus, Axel Christensen (1879–1943), til Statspolitiet: «*Foranledigt av cirkulærskrivelse av 19/11.42 oversender vi Dem herved en fortegnelse over de pasienter som for tiden ligger på Aker sykehus, Berg skole, hvis De vil opplyse oss om hvem av disse er jøder*».²⁶ Christensen mente at det ikke ville nytte om sykehuset «*spør hver pasient om han er jøde for formentlig vil alle svare nei*». De følgende dagene mottok så Statspolitiet flere lister over nye pasienter ved Aker sykehus.

Axel Christensen valgte å sende lister over sykehusets pasienter og overlot til politiet å lete opp eventuelle jødiske pasienter. Dette kunne oppfattes som et tiltak for å trenere Statspolitiets arbeid. Det er imidlertid kjent at Axel Christensen var NS-medlem. Dette innebærer ikke nødvendigvis at han sluttet fullt opp om myndighetenes tiltak mot jødene. Likevel er det kanskje mest sannsynlig at han sendte pasientlistene til Statspolitiet for å sikre at politiet fikk best mulig oversikt over eventuelle jødiske pasienter ved sykehuset. Uansett ble det innlagt få jøder ved Aker sykehus som under krigen holdt til på Berg skole i Oslo etter at tyskerne hadde overtatt bygningene på Aker til sykehus for Wehrmacht. I det jødiske miljøet var det kanskje kjent at sykehusets overlege var NS-medlem. Bjarte Bruland har

26 Ibid., mp. Sikring av jødiske pasienter

muligens også rett i at de få innleggelsene der var «kanskje et tegn på at hjelpere og jøder skjønnte at Aker ikke var et aktuelt sykehus».²⁷

Dette var ved Aker sykehus, men det var ikke noe enklere å få oversikt over jødiske pasienter ved andre sykehus. Statspolitiets konstabel Stian Bech (1903–1959) ble den 10. desember 1942 sendt til Ullevål sykehus for å finne ut hvor mange jøder som var innlagt der.²⁸ Etter besøket skrev han i sin rapport at «på forespørsel kunne ikke rådmannen si hvor mange jøder det lå på Sykehuset for tiden, han hadde ingen oversikt over det, men han ga meg frie hender til å undersøke i hovedkontorets kartotek. Det var for tiden på sykehuset to tusen pasienter, og sammen med de som ikke hadde gjort opp, ble det ca 4000 kort å gå gjennom. Da dette var et stort arbeide, ble rådmannen og jeg enige om at jeg skulde undersøke på de forskjellige avdelingene, for der å finne ut angående jødene. Det var 12 avdelinger, men som rådmannen sa, var det bare 2, 3, 7, 8 og 9 avdeling som var interesserte. I jeg undersøkte 7. avdeling. Denne avd. hadde eget kontor, og etter en del nølen og venten fikk jeg utlevert avdelingens kartotek. Til tross for at jeg hadde sterk mistanke om at der befant seg flere kvinnelige jøde-pasienter på denne avd., var ikke noe jødenavn å finne i kartoteket. Jeg hadde inntrykk av at avdelingens søstre og helt opp til reservelegen forsøkte å beskytte de eventuelle jøder som måtte befinne seg i avdelingen, så heller ikke denne metode førte gunstig fram.»

Stian Bech mistenkte, trolig med god grunn, at han ble motarbeidet ved Ullevål sykehus. En kan også undres over at for eksempel 6. avdeling, psykiatri, ikke var blant de avdelingene sykehusrådmannen mente var «interesserte», som Stian Bech skrev. Som jeg skal redegjøre for senere, var dette trolig den sykehusavdelingen, ikke bare ved Ullevål, men i hele landet, som tok inn flest jødiske pasienter under aksjonene mot jøder.

Natt til 26. november 1942 startet den neste store aksjonen. Ved aksjonen en måned tidligere ble bare voksne, jødiske menn tatt. Nå skulle alle jøder tas. Allerede den 25. november ble flere sykehus oppsøkt av Statspolitiet for å hente ut jødiske pasienter.

Mange av jødene som var blitt innlagt i sykehus i tida rundt den første aksjonen i slutten av oktober, var da rømt fra sykehusene. De lå i dekning eller var allerede flyktet til Sverige. Likevel var det fortsatt en del som lå

27 Bruland 2017, s. 282; Bjarte Bruland hevder også at sykehuset bare hadde innlagt én jødisk pasient i den aktuelle perioden: Charlotte Hirsch (1888–1973). Ved oppslag i pasientregisteret for Aker sykehus (ref: OBA, Aker sykehus, pasientarkiv), framkommer det at også hennes mann, Filip Hirsch (1888–1962) (lpnr. 1827) var innlagt der i tida 30.10. til 19.11.1942 da han ble utskrevet og noen uker senere flyktet til Sverige. Utover disse to, er det mulig at Bjarte Bruland har rett i at «Ingen andre jødiske pasienter var innregistrert der». Ut fra en slik antagelse har jeg nå ikke brukt tid på å gjennomgå registeret systematisk.

28 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp. Sikring av jødiske pasienter, politirapport 14.12.1942

i sykehus, og nye var blitt innlagt. Ved det som trolig kan kalles en aksjon den 25. november, ble minst 13 jødiske sykehuspasienter hentet av Statspolitiet. Av disse ble 11 deportert, derav 10 med skipet *Donau* neste dag. Statspolitiets aksjon i sykehusene den 25. november må karakteriseres som mer vellykket enn et tilsvarende forsøk ei uke tidligere, den 17. november. De 11 som den 25. november ble hentet ut fra sykehus og deportert, utgjorde da også en stor andel av alle jødiske sykehuspasienter som ble tatt og deportert i løpet av aksjonene mot jødene.

Gjennom hele desember arbeidet Statspolitiet med å sikre seg kontroll med jøder de ennå ikke hadde arrestert, deriblant jøder innlagt i sykehus. Så sent som 9. januar 1943 sendte politiet et rundskriv til lederne for 19 sykehus i Oslo-området. Her innledes skrivet med: «*Da det ved sjukehusene oppholder seg en del jødiske pasienter, tør en anmode Dem om snarest å innsende hertil en oppgave over de heljøder – jøder og jøddinner – som for tia oppholder seg på Deres sjukehus.*»²⁹

Sykehusene ble nå anmodet om å sjekke identitetskortet til alle pasientene. De aktuelle heljødene kunne da greit skilles ut ved at deres kort tidligere i 1942 skulle ha fått påstemplet en rød «J». Videre ble sykehusene pålagt å varsle Statspolitiet ei ukes tid før pasienten utskrives, og det ble påpekt at «*ingen jødisk pasient må forlate sjukehuset før Statspolitiet har gitt tillatelse*». I løpet av de neste ukene mottok Statspolitiet svar fra åtte av 19 sykehus. Her fikk de opplysninger om til sammen 16 jødiske pasienter. Disse pasientene som var innlagt såpass lenge etter at aksjonene mot jødene var satt i verk, synes på flere vis å avvike noe fra mønsteret for jødiske sykehuspasienter på denne tida.

Av de 16 pasientene var det elleve kvinner og fem menn. Det var også en tendens til at de var noe eldre enn øvrige jøder som hadde vært innlagt i sykehus under aksjonene høsten før. Seks av dem var over 60 år, bare to var under 40 år. En del av dem var dessuten virkelig syke eller i en tilstand som krevde pleie.

Det var bare to av disse 16 som flyktet til Sverige, mens sju ble deportert. To fikk reise legalt til Sverige og én til Danmark. Videre var det trolig tre som fikk ligge i sykehus gjennom aksjonene og én som satt fengslet til krigens slutt. Dette betyr at Statspolitiet nå fikk kontroll med 14 av de 16 pasientene som en kjente til som innlagt i sykehus i Oslo-området per januar 1943.

Rundskrivet av 9. januar resulterte bare i opplysninger om 16 pasienter, men av disse ble altså sju hentet og deportert. Sånn sett kan det kanskje sies

29 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp. Sikring av jødiske pasienter

at rundskrivet ga resultater, men sett i forhold til alle dem som tidligere var sluppet unna etter sykehusopphold, var det bare tale om et fåtall. Rundskrivet var trolig det siste av de mer systematiske tiltakene som Statspolitiet satte i verk for å sikre seg kontrollen med jøder i sykehus. I ukene fram mot den siste omfattende deportasjonen med skipet *Gotenland* 25. februar 1943 ble en del jødiske pasienter hentet ut fra sykehus for deportasjon.

Sykehuspersonalet som arbeidet for å hindre at jødiske pasienter ble arrestert, hadde sine svar på flere av Statspolitiets tiltak. Da Statspolitiet f.eks. påla sykehusene å melde fra på forhånd når jødiske pasienter skulle utskrives, lot man noen steder være å skrive dem ut. Ifølge en beretning om Krohgstøtten sykehus i Oslo, unngikk man f.eks. å melde fra om utskriving:³⁰ «*Tvert imot, man lot dem få være så lenge på avdelingen som de trengte for å forberede Sverige-reisen, som vi forutsatte var under planlegging.*» Når så pasientene rømte og legene kunne gi rimelige forklaringer på at de ikke kunne forhindre dette, kunne sykehuset heller ikke tas for å ha brutt Statspolitiets påbud.

Ved Krohgstøtten ble det heller ikke sendt inn rapport om flukt før neste dag, «*så pasienten på den måte fikk minst et halvt døgnns forsprang på sin Sverige-reise*». Det samme blir sagt for Ullevål sykehus:³¹ «*Det er klart at vi drøyet en del timer med å gi den telefoniske beskjed til politiet, slik at pasienten fikk et tilstrekkelig forsprang.*» Sykehuspersonalet som var innstilt på å hjelpe jødiske pasienter, hadde gjerne svar på Statspolitiets tiltak, svar som myndighetene hadde vansker med å møte med nye mottiltak.

Den 10. desember 1942 oppsøkte, som tidligere omtalt, Statspolitiets Stian Beck Ullevål sykehus for å få oversikt over jødiske pasienter i sykehuset.³² Overfor sykehusets ledelse hevdet politimannen «*at slik som situasjonen no er, var Ullevål Sykehus for jødene å betrakte som en gjemmestasjon, i hvilken de kunne skjule seg for offentligheten, og ved en passende anledning forlate, for siden å flykte ut av landet for godt.*»

På denne tida var en del av sykehusets avdeling 4, som egentlig var for venerisk syke, omgjort til en avdeling for politiske fanger. Avdelingen hadde tysk og norsk vakthold og politikonstabel Stian Beck foreslo i sin rapport at også jødiske pasienter kunne samles der «*idet man jo kan betrakte jødene som politiske motstandere og sikrings-fanger i Norge i dag ... Politiet ville derved spare seg for en masse unyttig arbeide, og vi vilde ha både oversikt og kontroll over alle jøder som gjemmer seg bort på Ullevål Sykehus*».

30 Lange (1959), s. 86f

31 Klaveness (1947), s. 157

32 Ref: RA/S-1329 Statspolitiet, Ga Boks 15, Mappe 25 Sachachten C II B2, Blått saksomslag, Angår jøder som flykter fra sykehusene. P-rapport 14.12.1942 Stapo OA v/konstabel Stian Bech

Dette forslaget ville forutsette at sykehusets personale i en viss grad samarbeidet om å samle jødiske pasienter ved denne vaktavdelingen. Forslaget ble diskutert innen Statspolitiet og politiinspektør Knut Rød (1900–1986) sendte det videre til Statspolitiets ledelse. Han begrunnet forslaget med at: *«I den senere tid er det flyktet en del jøder fra Ullevål og byens øvrige sykehus. Det har vært umulig å hindre flukten, fordi de angj. jøder ikke har kunnet fjernes fra sykehusene, da legene har protestert og hevdet at pasienterne ikke kunde fjernes av medisinske grunner.»*³³

Statspolitiets leder Karl A. Marthinsen (1896–1945) fulgte opp med å be om en uttalelse fra Statspolitiets lege Hans Eng, som var positiv til forslaget: *«De fleste jødiske pasienter må uten vansker kunne overføres til Ullevåls avd. IV. Følgende unntak kan mulig komme på tale: 1) alvorlige kirurgiske tilfeller som må behandles på kirurgisk avdeling. 2) Urolige sinnssyke. For disses vedkommende vil jeg rå til at det treffes avtale med et bestemt asyl, t.eks. Dike-mark sykehus. Her er det så velutdannet vakhold at rømning burde være utelukket.»*³⁴

Dette forslaget kom opp flere uker etter den store aksjonen mot jødene i slutten av november 1942. De fleste jødiske pasienter, som ønsket og var i stand til det, var da trolig rømt fra sykehuset. Forslaget synes heller ikke å ha blitt fulgt opp i praksis idet politiet en måned senere, den 9. januar 1943, i sitt rundskriv ba sykehusene om opplysninger om jødiske pasienter.

Det er mulig at et slikt tiltak kunne ha bidratt til at færre jøder kunne nytte sykehusinnleggelse som del av fluktplan. Da måtte det imidlertid ha vært iverksatt langt tidligere, trolig senest ved starten av den første aksjonen i slutten av oktober 1942. I så måte er Stian Becks forslag illustrerende for Statspolitiets håndtering av de jødiske sykehusinnleggelsene. De var ikke forberedt på slike innleggelse, i hvert fall ikke på det omfanget dette fikk utover høsten 1942. De ulike tiltakene som ble iverksatt fra myndighetenes side for å hindre at jøder flyktet via sykehus, bærer preg av at Statspolitiet stadig var for sent ute. De hentet ut en del jødiske pasienter for å deportere dem, men mange greide å flykte, ofte uten at politiet engang var kjent med at de hadde vært innlagt. I samarbeid med sykehusenes personale og motstandskrefter utenfor sykehusene slapp de unna nærmest mellom fingrene på myndighetene.

Positivt utfall for mange

Et flertall av de 150 jødene som her er registrert som sykehuspasienter i forbindelse med aksjonene fra høsten 1942, unngikk å bli deportert. 76

³³ Ibid., brev 15.12.1942 fra Statspolitiet Oslo og Aker avd. v. Insp. K. Rød til Statspolitiet

³⁴ Ibid., Påskrift 21.12.1942 av politilege Hans Eng på brev 15.2. fra K. Rød til Marthinsen

av dem flyktet til Sverige etter å ha rømt fra sykehus. I tillegg var det ytterligere ti som flyktet til Sverige etter å ha vært innlagt i sykehus i en periode. For dem er det noe mer uklart hvilken rolle sykehusoppholdet hadde for at de lyktes i å slippe unna. Om også disse regnes med, var det 86 som flyktet til Sverige etter å ha vært innlagt i sykehus.

Utover disse ble sykehusopphold fulgt av positive utfall også for en del andre. Til sammen 16 jøder fikk ligge i sykehus til krigens slutt. Noen av dem var virkelig syke. Jeg har ikke regnet med jødiske pasienter som allerede var innlagt i sykehus og andre helseinstitusjoner i god tid før høsten 1942 samt pasienter som ble innlagt i tida rundt aksjonene av åpenbart medisinske grunner. Jeg skal senere vise eksempler på at flere av de 16 som ble værende i sykehus resten av krigen, ble holdt som pasienter ved hjelp av kreative leger med falske prøvesvar osv. Her bør kanskje også to «pasienter» som ble løslatt på grunn av alder og helse regnes med. Sammen med «pasientene» som flyktet til Sverige, fikk dermed sykehusopphold et positivt utfall for 105 av de 150 registrerte pasientene.

Det betyr ikke at alle de øvrige ble deportert og drept. Sju av dem fikk reise legalt ut av landet på grunn av familietilknytning til Sverige eller Danmark. Flere av disse fikk ordnet med formalitetene til å forlate landet mens de var innlagt som mer eller mindre fiktive pasienter i sykehus. Det er mulig at sykehusoppholdet for disse skapte den nødvendige forsinkelsen i prosessen mot deportasjon til at det ble mulighet for å sørge for legal utreise fra landet. Dermed bør kanskje også disse regnes med blant dem der innleggelse i sykehus var av betydning for at de ikke ble deportert. I så fall var det 112 som trolig kunne takke sykehusoppholdet for at de unngikk deportasjon.

Noe annerledes er det med fem «pasienter» som ble arrestert, men som ikke ble deportert. Disse ble sittende internert til krigens slutt. Dette dreide seg om personer som var «arisk gift» eller som ikke ble regnet som «fulljøder». Dermed er det godt mulig at de uansett ikke ville ha blitt deportert, men «bare» var blitt internert om de var gift med ikke-jøder eller ville ha gått fri om de ikke var «fulljøder».

På den annen side ble 21 av de 150 «pasientene» hentet fra sykesenga og deportert foruten at 10 ble tatt under flukt etter å ha rømt fra sykehus, hvorav fire overlevde deportasjonen. Videre ble fire deportert etter først å ha vært innlagt i sykehus, men der det er uklart hvilken rolle sykehusoppholdet hadde. Dessuten var det én som døde under sykehusoppholdet og én som døde under flukt fra sykehus. Til sammen var det altså 37 tilfeller der sykehusoppholdet ikke fikk positivt utfall.

Grovt regnet kan man si at nær tre fjerdedeler av jødene som høsten 1942 ble innlagt i sykehus som mer eller mindre fiktive pasienter, lyktes i å unngå å bli arrestert og deportert. Sånn sett var sykehusinnleggelse en effektiv måte å unngå nazimyndighetenes mål om å arrestere, deportere og drepe de norske jødene. Det kunne være interessant å gå nærmere inn på hvem disse pasientene var, altså hvem som valgte å bli «pasienter» i forhold til norske jøder som helhet med henblikk på alder, kjønn, arbeid, utdanning, bosted, økonomi, ny flyktning til landet eller veletablert osv. Det er mulig at det med så mange ulike variabler og såpass få personer, ikke ville være mulig å komme fram til sikre slutninger. Jeg har derfor ikke gjort noe for å undersøke slike forhold.

En absolutt betingelse for at innleggelse i sykehus skulle bli en vellykket måte å unngå arrestasjon, var at helsepersonell både utenfor og ikke minst innenfor sykehusene spilte på lag med jødene. Den tyske forordningen om dødsstraff for å hjelpe noen i å flykte fra landet som var innført i oktober 1942, betød at alle som forsøkte å hjelpe jøder i å flykte, tok betydelig personlig risiko. Likevel stilte mange opp.